

МЕТОДИ І ФОРМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Ярославцева М.І., к. пед. н.,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
mylena26@mail.ru

Пехарева С.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
pehareva@mail.ru

У статті розглянуто проблему професійної самореалізації. Теоретично обґрунтовано методи та форми підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до розвитку професійної самореалізації.

До ефективних методів підготовки студентів віднесено методи педагогічного аналізу, спостереження, вивчення продуктів діяльності, вивчення документації, електронне портфоліо. Оптимальними формами визнано екскурсії, педагогічні виставки та майстер-класи. Доведено доцільність і зміст кожного.

Ключові слова: професійна самореалізація, професійна самореалізація майбутнього вихователя дітей дошкільного віку, майбутній вихователь, форми, методи.

В статье определены понятия «профессиональная самореализация» и «профессиональная самореализация» будущего воспитателя детей дошкольного возраста. Теоретически обосновано содержание форм и методов подготовки будущих воспитателей детей дошкольного возраста к развитию профессиональной самореализации. К эффективным методам подготовки студентов отнесены методы педагогического анализа, наблюдение, изучение продуктов деятельности, изучение документации, электронное портфолио. Оптимальными формами признано экскурсии, мастер-классы, педагогические выставки. Доказана целесообразность и содержание каждого.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, профессиональная самореализация будущего воспитателя детей дошкольного возраста, будущий воспитатель, формы, методы.

Yaroslavtseva M.I., Pekhareva S.V. METHODS AND FORMS OF PREPARING FOR FUTURE CHILDREN OF PRIMARY EDUCATION TO PROFESSIONAL SELF-REALIZATION

The article deals with the problem of professional self-realization. The study of psycho-pedagogical and scientific-methodical literature gives grounds to state that professional self-realization acts as a dynamic process of active, motivated and conscious self-expression of its essential forces and opportunities in the professional sphere.

Comparative analysis of different approaches has allowed to assert that professional self-realization is a dynamic process of active, motivated and conscious self-expression of its essential capabilities and opportunities in the professional field. Features of professional self-realization of future teachers of preschool children are revealed in pedagogical actions and relationships, identification of one self with the pedagogical profession, which are most expressed in the purely educational process and pedagogical practice. In the course of scientific research it was determined that professional self-realization of future preschool educators is a manifestation of the constantly growing individual professional and personal qualities of the future teacher, which, as a result, reproduces himself in pedagogical activity in the process of interaction with children of preschool age.

The methods and forms of preparation of future preschoolers for the development of professional self-realization are determined and theoretically substantiated. Methods of pedagogical analysis, observation, studying products of activity, studying documentation, electronic portfolio are effective methods of student preparation. Excursions, pedagogical exhibitions and masterclasses are recognized as the best forms. The expediency and content of each of them is proved.

***Key words:** professional self-realization, professional self-realization of the future teacher of children of preschool age, future teacher, forms, methods.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення суспільства спостерігається поглиблення протиріч між вимогами, що ставляться до особистості та діяльності вихователя дітей дошкільного віку, і фактичним рівнем готовності випускників педагогічних навчальних закладів до виконання своїх професійних функцій; між типовою системою підготовки вихователя та індивідуально творчим характером його діяльності.

Саме тому завданнями сучасної вищої освіти є створення умов для оволодіння фаховими компетентностями та підготовки такого вихователя, який чітко усвідомлює своє значення у суспільстві, вміє креативно здійснювати практичну діяльність, знаходить творчий підхід у роботі з дітьми та їхніми батьками, вміє критично оцінювати власні досягнення й успішно професійно самореалізовуватися. Таким чином, проблема підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної самореалізації є принципово важливою й актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення феномену професійної самореалізації дає підстави виокремити дослідження, безпосередньо спрямовані на вивчення сутнісних характеристик професійної самореалізації педагога (І. Зязюн, І. Колеснікова, Л. Коростильова, Л. Мітіна, О. Пехота, Л. Рибалко та ін.). У роботах С. Вітвицької, В. Гупаловської, Л. Малаканової, С. Сисоєвої, О. Семенов, З. Слєпкань, присвячених професійному становленню особистості, наголошується на тому, що професійне самовизначення індивіда насамперед визначається вимогами, які висуваються у тій чи іншій професії. Професійне становлення має вигляд адаптації, пристосування людиною своїх особистісних якостей, мотивів і потреб до зовнішнього середовища.

Конструкт «професійна самореалізація» перетинається з такими поняттями, як «професіоналізм» (І. Ісаєв), «професійне самовизначення» (В. Погрібна, Н. Пряжніков), «індивідуальний стиль діяльності» (К. Абульханова-Славська, Е. Ільїн, Е. Клімов), «кар'єра» (D. Super). Згідно з вищезазначеними дослідженнями феномен професійної самореалізації особистості передбачає її високий професіоналізм, успішність професійного самовизначення, кар'єрне зростання. Зміст поняття професійної самореалізації деякі наукові студії ототожнюють із феноменом професійного самовизначення.

Так, дослідники А. Коростильова і Л. Рибалко розглядають самовизначення як один із аспектів самореалізації. С. Кудінов, описуючи полі системну модель самореалізації особистості, виділив окремий вид самореалізації – діяльнісну самореалізацію, під якою він розумів самовираження не лише в професійній діяльності, але і в любительському спорті, художній творчості, навчанні [7].

Наукові студії Л. Коростильової засвідчують, що самореалізація в професійній сфері може бути описана за допомогою двох критеріїв: задоволеності (як суб'єктивної умови) та корисності або продуктивності, успіху (як об'єктивної умови). Причому в зробленому нею емпіричному дослідженні самореалізація в професійній сфері ототожнювалася з фактом наявності у суб'єкта роботи. Учена не використовує поняття «професійна самореалізація». Замість нього вживається термін «самореалізація у професійній сфері». Тим самим підкреслюється справедливість побудованої нею концептуальної моделі самореалізації у професійній сфері [6].

Нам імпонує думка Е. Гаврилової, яка під професійною самореалізацією розуміє процес і результат здійснення в діяльності сутнісних властивостей людини, а не її «Я-концепції». Успішна професійна самореалізація є напрямом розвитку, що відповідає життєвим сенсам і збігається з тим або іншим видом професійної діяльності [2, с. 113].

Незважаючи на кількість робіт, присвячених проблемам професійної самореалізації особистості, майже не визначеною лишається проблема ефективного використання форм і методів підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної самореалізації й особливості її розвитку в процесі навчання.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування методів і форм підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної самореалізації. Мета статті реалізується у вирішенні таких завдань: на основі теоретичного аналізу розкрити сутність поняття «професійна самореалізація» та «професійна самореалізація» майбутнього вихователя дітей дошкільного віку; визначити й обґрунтувати методи та форми підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної самореалізації в умовах вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зв'язок особистості та професії потребує конкретизації ознак і якостей категорії «професійна самореалізація» у відношенні до педагогічної професії як особливого виду трудової діяльності.

Аналізу цієї дефініції передуює розуміння головної освітньо-виховної функції діяльності педагога, під час якої педагог як суб'єкт професійної діяльності сам визначає її зміст, завдання та засоби, проектує і здійснює педагогічну діяльність і спілкування. Тому, досліджуючи сутність професійної самореалізації, ми звертаємося до наукових принципів, змісту та методів педагогічної науки.

Предмет дослідження охоплює не тільки проблеми діяльнісного характеру, а й особливості психологічного самопочуття педагога, пов'язані із задоволенням потреби в самоактуалізації (як синоніму самореалізації), в саморозвитку та професійному вихованні педагога.

Як зазначає А. Маркова, професійна самореалізація – це усвідомлення людиною своїх професійно значущих особливостей та адекватний, активний їх вияв у професійних сферах, внаслідок чого відбувається нарощення особистісно творчого потенціалу [9, с. 56].

Намагання транслювати себе як професіонала, реалізовувати свої потенційні особистісно-професійні можливості та досягти завдяки цьому вершин професіоналізму складає сутність самореалізації особистості в професії (І. Ісаєв [5]).

Таким чином, розуміння професійної самореалізації як педагогічної категорії пов'язане з особливостями професії педагога як фахівця, як особистості та головного суб'єкта діяльності. Професійна самореалізація є складним процесом, що здійснюється у ході активної практичної діяльності та має педагогічні функції і завдання згідно зі структурними характеристиками.

Можливість одновимірного опису феномену професійної самореалізації, зведення її до одного способу розуміння викликає ускладнення, пов'язані з багатозначністю і суперечністю цього конструкта.

Порівняльний аналіз різних підходів дозволив стверджувати, що *професійна самореалізація* – це динамічний процес активного, мотивованого й усвідомленого самовияву своїх сутнісних сил і можливостей у професійній сфері.

Особливості професійної самореалізації майбутніх вихователів дітей дошкільного віку виявляються в педагогічних діях і відношеннях,

ідентифікації себе з педагогічною професією, що найбільш яскраво виявляються під час суто навчального процесу та педагогічної практики.

Згідно з цим аспектом можна зробити припущення про те, що професійна самореалізація виявляється на певних рівнях та у певних межах.

У суто навчальній діяльності професійна самореалізація виявляється у межах освітньо-виховного процесу у вищому навчальному закладі. На рівні педагогічної практики професійна самореалізація відбувається у процесі взаємодії безпосередньо з дітьми дошкільного віку.

Професійна самореалізація майбутніх вихователів дітей дошкільного віку розуміється як сукупність виявів постійно зростаючих індивідуальних професійно-особистісних якостей майбутнього вихователя, внаслідок яких він відтворює себе в педагогічній діяльності у процесі взаємодії з дітьми дошкільного віку.

Проте теоретично обґрунтовані окремі аспекти розвитку професійної самореалізації передбачають розробку конкретних способів досягнення поставленої мети в умовах вищого педагогічного навчального закладу як у процесі організації аудиторних занять, так і в процесі проходження студентами педагогічної практики.

У підборі форм, методів, прийомів і дидактичних засобів, адекватних поставленій меті, ми виходили з теоретичного положення про те, що професійна самореалізація майбутнього вихователя відбуватиметься успішно, якщо студенти будуть засвоювати матеріал у процесі активних форм і методів навчання: майстер-класів, рольових і дидактичних ігор, проблемних ситуацій, завдань креативного типу і т. п.

Таким чином, відбір форм і методів зумовлений спрямованістю змісту освіти не лише на міцне засвоєння знань, умінь і навичок, але і на розвиток професійної самореалізації.

Проаналізуємо ті з них, що є найбільш оптимальними й ефективними для розвитку професійної самореалізації майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в процесі навчання. До ефективних методів підготовки студентів відносимо метод педагогічного аналізу, спостереження, вивчення продуктів діяльності, вивчення документацій, електронне портфоліо.

Оптимальними формами вважаємо екскурсії, педагогічні виставки та майстер-класи. Зупинимося на кожному з них. Одним із найбільш доцільних методів вважаємо метод *педагогічного аналізу*.

Оскільки педагогічний аналіз пов'язаний не тільки з якостями мислення як такого, але і зі ставленням педагога до своєї праці, до себе та інших, то у студентів він пов'язаний із формуванням професійної мотивації, інтересу до педагогічної діяльності, глибокого переконання в значущості педагогічної теорії, прагнення безперервно поповнювати педагогічні знання й оволодівати необхідними педагогічними вміннями.

На основі аналізу досліджень А. Губи [4] ми дійшли висновку, що для успішного здійснення освітньо-виховної роботи і формування у студентів інтересу до педагогічної професії слід визначити необхідний мінімум педагогічних аналітичних умінь, котрими студенти повинні оволодіти у

період проходження педагогічної практики в дошкільному навчальному закладі.

До них ми відносимо вміння аналізувати навчальний матеріал; дії вихованців; передовий педагогічний досвід; власні дії та результати своєї діяльності (самоаналіз).

З метою підвищення ефективності педагогічного аналізу було застосовано такий алгоритм: опис явища (де, коли воно відбувалося, його учасники, конкретні умови); аналіз причин його виникнення; характеристика закономірностей розвитку цього педагогічного явища на основі психолого-педагогічної теорії; визначення можливих шляхів розв'язання або подолання цього педагогічного явища, що вважаємо цілком виправданим, оскільки вони дозволяють найбільшою мірою відтворити ситуації творчого професійного пошуку [4, с. 205].

Досвід роботи вищих педагогічних навчальних закладів і проведені дослідження доводять, що навчання майбутніх вихователів вмінню спостерігати педагогічний процес, аналізувати педагогічні факти і синтезувати диференційовані знання з психології, педагогіки і методик під час вирішення практичних задач сприяє позитивній професійній самореалізації студента.

Для успішного процесу розвитку професійної самореалізації майбутнього вихователя розглянуто *педагогічне спостереження* як метод, спрямований на сприйняття студентом певних аспектів і явищ педагогічної практики.

Спостереження як метод навчання забезпечує безпосереднє живе «споглядання», сприйняття професійної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу. Важливого значення набуває ведення спеціальних записів – щоденників педагогічної практики студента.

На основі досліджень В. Лозової [8] виявлені умови, що сприяють підвищенню ефективності методу спостереження: підготовка студентів до здійснення спостереження (визначення об'єкта та засобів, розробка інформаційних карток, схем спостережень, оволодіння уміннями фіксації й обробки даних); включення якомога більше органів сприйняття; спонукання до активної розумової діяльності (аналізу педагогічного процесу, порівняння, узагальнення тощо); оформлення результатів спостереження.

Аналізуючи наукові доробки вченої та власний педагогічний досвід, стверджуємо, що доцільно використовувати безпосереднє й опосередковане спостереження.

Спосіб безпосереднього спостереження дає змогу фіксувати моменти реального навчально-педагогічного процесу з дітьми під час проходження педагогічної практики.

Спосіб опосередкованого спостереження дає змогу одержати фактичний матеріал про стан і наслідки педагогічного процесу [8, с. 163].

Вивчення продуктів діяльності як метод полягав у виявленні особистісних якостей студентів на основі аналізу завершальних продуктів діяльності, їхньої досконалості, новизни, оригінальності. Через них було

визначено необхідні відомості про індивідуальність студентів, про досягнутий рівень професійних умінь і практичних навичок у педагогічній діяльності студентів у процесі проходження педагогічної практики.

Інформацію про індивідуально-психологічні особливості студентів-практикантів, їхні наміри, ставлення, рівень розвитку мислення тощо, а також об'єктивні відомості, які характеризують організацію педагогічного процесу, було отримано шляхом використання в навчально-виховному процесі *методу вивчення документації* [8, с. 164].

За допомогою цього методу було вивчено щоденники педагогічної практики, календарно-тематичні та перспективні плани, звіти за результатами проходження різних видів практики, характеристики студентів-практикантів, конспекти, залікові відомості тощо.

Враховуючи інтерес студентів до сучасних інформаційних засобів навчання, використали метод оцінювання за допомогою *електронного портфоліо*.

В. Переверзев визначає термін «портфоліо» як систематичне збирання матеріалів, документів, файлів для звіту студента-практиканта про наслідки проходження певного виду педагогічної практики. Цей термін означає впорядковану сукупність робіт студентів, зібраних під керівництвом викладача для того, щоб простежити та проаналізувати їх професійне й особисте зростання, а також успіх у процесі навчання. Електронне портфоліо – це сукупність студентських робіт, зібраних із застосуванням електронних засобів і носіїв, представлених у вигляді електронної папки, в якій зафіксована відеоінформація про професійні досягнення студента, його педагогічну діяльність у процесі педагогічної практики, презентація діагностичних методик і матеріалів для роботи з дітьми, розробки моделей занять та інших видів діяльності з дітьми, демонстраційний наочний матеріал до різних форм роботи з дітьми [10, с. 72].

Слід зазначити, що і викладач, і студент повинні бачити в портфоліо інструмент, який демонструє та оцінює професійне й особисте зростання студентів у процесі навчання. Портфоліо розглядається не як кінцевий продукт, а як процес оцінювання студента в процесі проходження педагогічної практики.

Електронне портфоліо студента визначено як процес навчання, а не його результат. Таким чином, електронне портфоліо (онлайн-портфоліо) як інноваційний оціночний інструмент забезпечує більш глибокий аналіз і багатопланову оцінку роботи студента порівняно з тим, що дозволяють традиційні позначки в заліковій книжці [10, с. 73].

І сам студент, і викладачі можуть ефективно аналізувати і планувати освітню діяльність. Важливими для розвитку професійної самореалізації вважаємо ті форми, що передбачають безпосереднє ознайомлення з реальним навчально-виховним процесом, тому було організовано *екскурсії* до закладів дошкільної освіти міста Харкова різних типів (школи-дитячого садка, дитячого будинку, будинку малютки, дошкільного навчального закладу комбінованого типу). Під час екскурсій майбутні вихователі

пересвідчувалися, що в сучасній дошкільній освіті відбуваються такі перетворення в освітньо-виховному процесі, які потребують вихователів-професіоналів, здатних до позитивної професійної самореалізації протягом всього професійного життя.

Важлива роль у процесі розвитку професійної самореалізації майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти була відведена участі студентів у організації та проведенні *педагогічних виставок*.

Педагогічна виставка як форма навчання мала декілька основних напрямів: визначення рівня професійних знань і практичних навичок або труднощів, які студенти відчують у підготовці, організації та проведенні різних форм роботи з дошкільниками (виставка-тест, виставка-відвертість, виставка-кросворд, виставка-вікторина, виставка-ребус); роз'яснення складних питань стосовно професійної самореалізації майбутнього вихователя (виставка-інформація, виставка-питання; виставка-ситуація); здійснення нетрадиційного підходу до самоосвіти студентів (виставка-дайджест, виставка-глосарій). Всі види педагогічних виставок стимулюють формування відповідної мотивації та інтересу студентів до майбутньої професії, підвищують ефективність їх практичної підготовки в навчальному процесі [15, с. 286].

За результатами проходження студентами пробної педагогічної практики були організовані виставки-фотоконкурси та виставки-фоторепортажі, під час яких студенти-практиканти звітували перед керівниками практики та викладачами про виконану роботу. Всі найкращі здобутки студентів були узагальнені й оформлені у вигляді електронного портфоліо, яке мало на меті творчий звіт про результати роботи студента та професійну самореалізацію в період пробної практики. З метою обміну досвідом між студентами, створення інтересу до професії й ознайомлення з найкращими звітами студентів однієї або декількох навчальних груп у кінці року за наслідками пробної педагогічної практики було організовано виставку-презентацію матеріалів педагогічної практики та виставку одного автора.

Виставка одного автора мала на меті створення інтересу до окремого питання, розкриття нетрадиційних підходів до його вирішення. У процесі підготовки до проведення виставки одного автора нами була проведена ретельна робота щодо оцінки запропонованих матеріалів із визначенням найбільш методично доцільних аспектів у кожній роботі. Відібраний таким чином матеріал дав можливість створити групу студентів за принципом «Вони вміють це краще і можуть навчити кожного...», «Педагогічні відкриття на пробній практиці». Така форма організації роботи сприяла зацікавленості кожного окремого студента підготовкою до занять із дітьми, дозволила розкрити його творчий потенціал.

Проведення виставки-відгуку мало на меті обмін думками студентів про змістовність, повноту, методичну цінність запропонованих до звіту матеріалів. Обов'язковою умовою проведення цього типу виставок є створення студентами критеріїв оцінювання своїх робіт. Основним

принципом проведення виставки-відгуку став такий: «Ознайомся, оціни, доведи, надай свою пораду...». Наступним етапом проведення роботи зі студентами стала виставка-бенефіс на тему «Автор найкращого демонстраційного матеріалу для дітей дошкільного віку», яка мала на меті привернення уваги до найкращих робіт, розповсюдження досвіду роботи студентів.

Враховуючи сучасні вимоги до підготовки майбутнього фахівця закладу дошкільної освіти, застосували можливість *майстер-класу* як активної форми навчання студентів.

У методичній літературі (Н. Гавриш, А. Єрмола, А. Постельняк, Б. Тевлін) є кілька десятків визначень поняття «майстер-клас». Майстер-клас – це особлива форма навчального заняття, заснована на «практичних» діях показу та демонстрації творчого рішення певного пізнавального й проблемного педагогічного завдання (Н. Гавриш [3, с. 44]).

Майстер-клас – це головний засіб передачі концептуальної нової ідеї своєї (авторської) педагогічної системи. Педагог як професіонал протягом ряду років виробляє індивідуальну (авторську) методичну систему, що включає портфоліо, проектування, використання класичних та інноваційних дидактичних методик, інтегрованих занять із дітьми, заходів, власні «ноу-хау», враховує реальні умови роботи з різними категоріями вихованців і їхніми батьками (Б. Тевлін [13, с. 91]).

Майстер-клас – це яскраво виражена форма навчання в майстра шляхом безпосередньої передачі інформації майбутнім педагогам (А. Постельняк [11, с. 43]). Узагальнюючи представлені вище визначення, виділимо найважливіші особливості майстер-класу, а саме: новий підхід до філософії навчання, який ламає стереотипи; метод самостійної роботи в малих групах, що дозволяє провести обмін думками; створення умов для включення в активну діяльність; постановку проблемного завдання, вирішення його через програвання різних ситуацій; розкриття творчого потенціалу як майстра, так і студентів; форму взаємодії – співробітництво, співтворчість, спільний творчий пошук [13, с. 90].

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури дозволив визначити, що професійна самореалізація виступає як динамічний процес активного, мотивованого й усвідомленого самовияву своїх сутнісних сил і можливостей у професійній сфері.

Зіставлення різних підходів дало змогу розкрити сутність поняття «професійна самореалізація майбутніх вихователів дітей дошкільного віку» як сукупність виявів постійно зростаючих індивідуальних професійно-особистісних якостей майбутнього вихователя, завдяки яким він відтворює себе в педагогічній діяльності з дітьми дошкільного віку в процесі педагогічної практики. Визначено й обґрунтовано методи і форми підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку до професійної самореалізації в умовах вищого навчального закладу.

До ефективних методів підготовки студентів віднесено методи педагогічного аналізу, спостереження, вивчення продуктів діяльності, вивчення документації, електронне портфоліо. Оптимальними формами визнано екскурсії, майстер-класи, педагогічні виставки тощо.

У подальших роботах буде розкрито специфіку розвитку професійної самореалізації майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в процесі інклюзивної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 384 с.
2. Гаврилова Е.А. Профессиональная самореализация как комплексное психологическое явление. *Акмеологические проблемы субъектности: интерпретация и диагностика* : материалы науч.-практ. конф. / под общ. ред. Ю.А. Шаранова. Санкт-Петербург : Санкт-Петербург. ин-т психологии и акмеологии, 2009. С. 112–115.
3. Гавриш Н.В., Сущенко О.Н Орієнтація на розвиток суб'єктності студента у процесі підготовки професійно компетентних фахівців з дошкільної освіти. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. 2007. Вип. 3. С. 44–49.
4. Губа А.В. Теоретико-методичні засади формування управлінської культури вчителя – майбутнього менеджера освіти : дис. ... док. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 512 с.
5. Исаев И.Ф., Кормакова В.Н. Теоретико-методологические основы исследования профессионально-личностного самоопределения школьников. *Образование и наука*. 2008. № 7. С. 12–21.
6. Коростылева Л.А. Пути профессиональной и личностной самореализации человека : учебное пособие. Санкт-Петербург, 1997. 97 с.
7. Кудинов С. И. Самореализация как системное психологическое образование. *RELGA* : научно-культурологический журнал. 2007. № 16. С. 35.
8. Лекції з педагогіки вищої школи : навчальний посібник / за ред. В.І. Лозової. Харків : ОВС, 2006. 496 с.
9. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя. *Педагогика*. 1995. № 6. С. 55–63.
10. Переверзев В.Ю., Синельников С.А. Электронное портфолио студента как инновационное оценочное средство. *СПО*. 2008. № 1. С. 71–73.
11. Постельняк А.І. Майстер-клас в системі методичної роботи з педагогічними кадрами. Кіровоград : Вид-во КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2007. 93 с.
12. Рибалко Л.С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : монографія. Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. 442 с.
13. Тевлін Б.Л. Професійна підготовка вчителів. Харків : Основа, 2006. 192 с.
14. Ярославцева М.І. Майстер-клас: особливості використання в системі професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних

закладів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Вип. LIII, ч. II. С. 89–93.

15. Ярославцева М.І. Можливості використання педагогічної виставки в практичній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. *Удосконалення практичної професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті сучасних вимог* : матеріали Регіон. міжвуз. наук.-практ. конф., 24 березня 2010 р. Артемівськ, 2010. С. 283–289.